

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

Харківський національний університет внутрішніх справ

**Кафедра кримінального процесу, криміналістики та експертології
Факультет № 6**

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

з навчальної дисципліни «Криміналістика»
обов'язкових компонент освітньої програми першого (бакалаврського)
рівня вищої освіти 081 Право (Правозастосування)

**за темою: МЕТОДИКА РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ З
НЕЗАКОННИМ ОБІГОМ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ,
ПСИХОТРОПНИХ РЕЧОВИН, ЇХ АНАЛОГІВ ТА
ПРЕКУРСОРІВ**

Харків 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол № 7 від 30.08.2023 р.

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол № 7 від 25.08.2023 р.

ПОГОДЖЕНО

Секцією науково-методичної ради
ХНУВС з юридичних дисциплін
Протокол № 7 від 29.08.2023 р.

Розглянуто на засіданні кафедри кримінального процесу, криміналістики та експертології факультету Протокол № 6 від 21.08.2023 року № 7

Розробник:

Доцент кафедри кримінального процесу, криміналістики та експертології факультету № 6 кандидат юридичних наук, доцент Заяць Д.Д.

Рецензенти:

Голова Київського районного суду м. Харкова, доктор юридичних наук, доцент Шаренко С.Л.

Професор кафедри криміналістики, судової експертології та домедичної підготовки факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор Степанюк Р.Л.

План лекції

1. Загальні положення розслідування злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів
2. Криміналістична характеристика злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів
3. Особливості розслідування злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів
4. Особливості проведення окремих слідчих (розшукових) дій

Рекомендована література:

Основна:

Криміналістика : підручник : у 2 т. Т. 1 / [А. Ф. Волобуєв, М. В. Даньшин, А. В. Іщенко та ін.] ; за заг. ред. А. Ф. Волобуєва, Р. Л. Степанюка, В. О. Маляррової ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Харків, 2018. – 384 с. – ISBN 978-966-610-231-0 (Т. 1) :

http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/6440/Kryminalistyka_Pidruchnyk_Tom%201_Kharkiv_2018.pdf?sequence=1&isAllowed=y

Текст лекції

1. Загальні положення розслідування злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів

Злочини, пов'язані із незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів, утворюють окрему групу (ст. 305-322 КК України), яка має специфічну криміналістичну характеристику, що й обумовлює особливості їх розслідування.

Предметом досліджуваної категорії злочинів є наркотичні засоби, психотропні речовини, їх аналоги та прекурсори.

Переважає більшість злочинів даної категорії вимагає встановлення ознак **предмету посягання**. Більшість предметів, пов'язаних з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів, введені до Переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів (далі – Перелік) у виді Таблиць I-IV, затвердженого постановою КМ від 6 травня 2000 р. № 770.

Перелік складається з урахуванням положень і вимог відповідних міжнародних конвенцій та протоколів ООН, він постійно змінюється у зв'язку з доповненням новими видами речовин, потенційна небезпека яких зумовлюється тяжкими наслідками як для здоров'я конкретної особи, так і для

народного здоров'я (здоров'я населення), економіки, для кожної окремої сім'ї та суспільства в цілому.

Ознаки наркотичних засобів як предмету злочинів:

Медична ознака: наркотичний засіб надає збудливі, пригніблюючі, галюциногенні дії на центральну нервову систему, викликають психічну і фізичну залежність, що при немедичному споживанні завдає шкоди здоров'ю.

Юридична ознака: наркотичні засоби, психотропні речовини внесені Комітетом з контролю наркотиків МОЗ України, наведено у відповідному Переліку.

Соціальна ознака: небезпека немедичного споживання наркотику для здоров'я населення та оточуючих.

1. Наркотичні засоби – це включені до Переліку речовини природного чи синтетичного походження, препарати, рослини, що становлять небезпеку для здоров'я населення у разі зловживання (списки № 1 таблиць I, II, III Переліку).

Наркотичні засоби є предметом злочинів, передбачених статтями 305, 307, 308 і 309 КК.

Які це наркотичні засоби:

Наркотичні засоби рослинного походження – похідні різних сортів конопель (анаша, марихуана, гашиш тощо), опійні препарати, кокаїн.

Напівсинтетичного походження, одержані шляхом хімічної, термічної чи іншої обробки природних речовин і виготовлені з природного алкалоїду шляхом простої транскрипції (героїн є похідним опію і виготовляється шляхом ацетилювання із діючої речовини опію – морфіну);

Синтетичні наркотики – це наркотики, синтезовані в хімічних лабораторіях (часто кустарних) з різних хімічних речовин (перетин, мета дон, фентаніл, фенамін, мелоквалон та ін.).

2. Психотропні речовини – це включені до Переліку речовини природного чи синтетичного походження, препарати, природні матеріали, які здатні викликати стан залежності та справляти депресивний або стимулюючий вплив на центральну нервову систему або обумовлювати порушення сприйняття, емоцій, мислення, поведінки і становлять небезпеку для здоров'я населення у разі зловживання ними (списки № 2 таблиць I, II, III Переліку)

Психотропні речовини є предметом злочинів, передбачених статтями 305, 307, 308 і 309 КК.

До психотропних речовин відносять мескалін, амфетамін, барбітал, діазепан, феназепам, ЛСД тощо.

3. Аналоги наркотичних засобів і психотропних речовин - це заборонені до обігу в Україні речовини природного чи синтетичного походження, не включені до Переліку, їх хімічна структура і властивості подібні до хімічної структури і властивостей наркотичних засобів і психотропних речовин, психоактивну дію яких ці речовини відтворюють.

Виготовлення аналогів наркотичних засобів та психотропних речовин здійснюється при створенні нових фармацевтичних препаратів.

Крім звичайних (за характером дії на організм людини) норми Кримінального кодексу в якості кваліфікуючої ознаки передбачають *особливо небезпечні наркотичні засоби та психотропні речовини* (зокрема, ч. 2 статей 305; 307; 314 КК).

За характером впливу на організм людини та особливостями вживання наркотичні засоби даних критерій мають наступні властивості:

- *невеликий розмір* наркотичного засобу має місце тоді, коли його кількість не перевищує дози для одноразового вживання;
- *значний розмір* – це кількість, яка перевищує невеликий розмір, але менша від тієї, коли визнається наявність великого розміру;
- *великий розмір* наркотичного засобу – така кількість, вживання якої викликає захворювання на наркоманію (хворобливий потяг до наркотиків) хоча б однієї особи (кількість доз, які потрібно для цього вжити, залежить, головним чином, від виду наркотичного засобу);
- *особливо великий розмір* – це кількість наркотиків, яка в кілька разів перевищує великий розмір. У скільки разів – кратність перевищення – визначається на підставі зіставлення суспільної небезпеки (порівняння санкцій) відповідних частин кримінально-правових норм.

4. Прекурсори - речовини та їх солі, що використовуються при виробництві, виготовленні наркотичних засобів і психотропних речовин, включених до таблиці IV Переліку

В якості предмета злочину прекурсори передбачені в статтях 305, 311, 312 КК.

Прекурсори – це речовини, які самі по собі не призначені для вживання з метою викликати наркотичне сп'яніння чи одурманювання, а служать сировиною для виготовлення наркотичних засобів або психотропних речовин. Перелік прекурсорів також затверджується Комітетом з контролю наркотиків МОЗ України.

Вони поділяються на:

1) *фармакологічні* — початкова хімічна сировина, із якої виготовляються синтетичні наркотики або психотропи (список № 1 таблиці IV);

2) *промислові* — ті, що використовуються в процесі виготовлення природних напівсинтетичних та синтетичних наркотичних чи психотропних речовин (список № 2 таблиці VI).

До прекурсорів відносять ацетон, етиловий ефір, соляну кислоту, сірчану кислоту, толуол тощо.

В Україні щорічно близько 150 тис. молодих людей стають наркоманами, а наркозалежність поступово «молодшає», середній вік людей, які вживають наркотики, знижується.

Джерело: дані Департаменту боротьби з незаконним обігом наркотиків МВС України (неопубл.)

Третя частина всіх злочинів пов'язана з незаконним обігом наркотиків, а більше половини засуджених – наркомани. Близько 120 тис. людей щорічно

помирають від наркоманії та її наслідків (329 осіб на добу). Лише 2% наркоманів виліковуються, інші 98% - помирають.

За оцінками Українського інституту соціальних досліджень, в середньому:

- 1 грам героїну коштує 80-100 \$;
- 1 грам кокаїну 150-160 \$;
- 1 таблетка екстазі 8-12 \$;
- 1 таблетка метадону 20 -50 \$;
- 1 грам амфетаміну - до 200 гривень;
- 1 доза, так званий «чек», - 70-80 гривень;
- 1 склянка маслянистого маку - 70-100 гривень;
- 1 «кубик» готового для вживання опію - 50-80 гривень;
- упаковка з 10 капсул трамадолу - до 200 гривень;
- 5 грамів марихуани - 200-250 гривень;

На підтримку залежності споживачів наркотиків, особливо ін'єкційних, витрачають доволі значні кошти (залежно від стажу споживання мінімум **300 гривень** на день. Давайте порахуємо: на місяць це буде **9-10 тис. гривень**, а в рік - вже **120 тис. гривень**).

Враховуючи їх переважну незайнятість, гроші на наркотичні засоби нерідко здобуваються злочинним шляхом чи беруться у батьків. Частина споживачів наркотиків живе із наркодилерства або комерційного сексу «за дозу» наркотику або за гроші на його придбання

Згідно з «Інструкцією з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами внутрішніх справ у попередженні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень», яка затверджена наказом МВС України від 07.07.2017 року № 575, передбачено особливості **організації взаємодії при розслідуванні таких кримінальних правопорушень, а саме:**

Слідчий:

1) під час проведення огляду місця події, обшуку пов'язаного з незаконним обігом наркотичних засобів, застосовує відеофіксацію цих слідчих дій відповідно до КПК України;

2) за дорученням керівництва органу досудового розслідування бере участь в реалізації матеріалів оперативно-розшукових справ;

3) у кримінальному провадженні про незаконний обіг наркотичних засобів упродовж 24 год. після вилучення наркотичних засобів виносить постанову про призначення експертизи;

4) після отримання експертного висновку речові докази впродовж трьох діб направляє на зберігання відповідно до Порядку зберігання наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, вилучених з незаконного обігу, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 07 травня 2008 року № 422 (зі змінами);

5) у разі отримання під час проведення слідчих або інших дій інформації про осіб, які зловживають наркотичними засобами, повідомляє про це

начальника підрозділу поліції для вжиття відповідних заходів;

б) з метою забезпечення можливої конфіскації майна, як додаткового покарання, негайно після реєстрації кримінального провадження в ЄРДР, уживає заходів щодо розшуку, зберігання майна, цінностей подальшим вилученням або накладенням арешту.

2 Криміналістична характеристика злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів.

Типовими елементами криміналістичної характеристики цих злочинів є узагальнені відомості про:

1) спосіб вчинення злочину;

Складовою сучасного наркотичного законодавства України є 16 кримінально-правових норм (статті 305—321 Кримінального Кодексу (КК) України. Регламентації цих статей стосуються:

- контрабанди наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів (ст. 305 КК України)

Незаконне перевезення наркотиків здійснюється при:

переміщення через митний кордон України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю;

- використання коштів, здобутих від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів (ст. 306 КК України);

Передбачає три альтернативні дії:

1) розміщення коштів, здобутих від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, у банках, на підприємствах, в установах, організаціях та їх підрозділах;

2) використання таких коштів для придбання об'єктів, майна, що підлягають приватизації, чи обладнання для виробничих чи інших потреб;

3) використання таких доходів (коштів і майна) з метою продовження незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів.

- незаконного виробництва, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збуту наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ст. 307 КК України);

Незаконне (виробництво) виготовлення наркотиків може здійснюватися за місцем проживання, на дачі, у гаражі, на вулиці у безлюдному місці тощо (кустарне виробництво). На ринку наркотиків з'являються й ті, що виготовляються в хімічних лабораторіях:

а) легальних (офіційно існують на державних чи недержавних підприємствах, в установах);

б) нелегальних (на підприємствах, у приватному житлі, гаражах, сараях тощо).

Незаконне зберігання наркотиків може здійснюється у житлі, підсобних приміщеннях, на підприємствах, організаціях, установах. Умови зберігання залежать від типу наркотичного засобу:

а) наркотики із сильним запахом зберігають у спеціальному щільно закритому посуді або в упаковці з поліетилену та інших матеріалів;

б) лікарські засоби та препарати - у темряві і прохолоді, для чого використовуються домашні холодильники, льохи тощо. У багатьох випадках вживаються заходи конспірації: з ампул стирають написи, пакунки і пакети ховають, наприклад, у камері зберігання багажу на вокзалах.

Незаконне перевезення наркотиків здійснюється при перевезенні і пересиланні з одного місця в інше, в межах України.

При перевезенні використовується маскування наркотиків під продукти харчування, корм для тварин або використовуються схованки (подвійне дно, іграшки, спеціально виготовлені контейнери тощо). Відомі випадки перевезення наркотиків на тілі та у порожнинах тіла людини, у тому числі у шлунку (при упаковці наркотиків певним чином).

Незаконне пересилання наркотиків здійснюється у посилках, бандеролях, листах (поміщаються під марками на конвертах, просочують носові хустинки, папір, вату тощо). Відправники, як правило, свою зворотну адресу не вказують або вказують чужі адреси. Для безпосереднього відправлення «товару» часто залучаються сторонні особи.

Незаконне придбання наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів може бути як безоплатним, так і пов'язаним з оплатою.

Способи придбання наркотиків можуть бути такі:

- а) скупка;
- б) збирання наркотичних та психотропних культур;
- в) незаконна сівба і обробіток зазначених культур;
- г) отримання в дарунок;
- д) обмін; викрадення на переробних (фармацевтичних) підприємствах, у медичних закладах;
- е) отримання у рахунок погашення боргу або отримання у позичку;
- є) викрадення наркотичних лікарських препаратів у хворого або придбання останніх за підробленими рецептами тощо.

Незаконний збут наркотиків пов'язаний зі способами придбання є вельми різноманітним і постійно удосконалюється, тому що зумовлений з ризиком збування, де покупець та продавець можуть затримати правоохоронні органи. Можуть бути виділені відкриті способи збуту (передача наркотику і грошей) і замасковані (під виглядом передачі речей: газети, книжки, іграшки тощо). Нерідко використовується «безконтактний» спосіб, під час якого і гроші за «товар», і сам наркотик закладаються в обумовлені місця.

● викрадення, привласнення, вимагання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів чи заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем (ст. 308 КК України)

Протиправне вилучення наркотиків, психотропних речовин або їх аналогів як з власності держави чи колективних або інших підприємств,

установ і організацій, так і з приватного володіння окремих громадян. При цьому не має значення, правомірно чи незаконно володіла особа зазначеними засобами або речовинами.

Способами такого вилучення є:

- 1) викрадення (крадіжка, грабіж);
 - 2) привласнення;
 - 3) вимагання;
 - 4) заволодіння вказаними засобами і речовинами шляхом шахрайства;
 - 5) заволодіння ними шляхом зловживання службової особи своїм службовим становищем;
 - 6) розбій;
- незаконного виробництва, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту (ст. 309 КК України);
 - посів або вирощування снодійного маку чи конопель (ст. 310 КК України);
 - незаконного виробництва, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання прекурсорів (ст. 311 КК України);
 - викрадення, привласнення, вимагання прекурсорів або заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем (ст. 312 КК України);
 - викрадення, привласнення, вимагання обладнання, призначеного для виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, чи заволодіння ним шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем та інших незаконних дій з таким обладнанням (ст. 313 КК України);
 - незаконного введення в організм наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ст. 314 КК України);
 - схиляння до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ст. 315 КК України);
 - незаконного публічного вживання наркотичних засобів (ст. 316 КК України) у місцях, що призначені для проведення навчальних, спортивних і культурних заходів, та в інших місцях масового перебування громадян;
 - організації або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ст. 317 КК України);
 - незаконного виготовлення, підроблення, використання чи збуту підроблених документів на отримання наркотичних засобів, психотропних речовин або прекурсорів (ст. 318 КК України);
 - незаконної видачі рецепта на право придбання наркотичних засобів або психотропних речовин (ст. 319 КК України)

Громадяни мають право придбати наркотичні засоби або психотропні речовини, включені до таблиць II і III Переліку, лише за рецептом лікаря. Незаконна видача рецепта має місце тоді, коли медичний працівник (лікар), не маючи необхідних повноважень або виходячи за межі своїх функціональних обов'язків, виписує особі рецепт на право придбання наркотичних засобів або

психотропних речовин чи робить це з порушенням правил виписування рецептів;

- порушення встановлених правил обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів (ст. 320 КК України);

- незаконного виробництва, виготовлення, придбання, перевезення, пересилання, зберігання з метою збуту або збуту отруйних і сильнодіючих речовин (ст. 321 КК України);

2) місце і обстановка злочину;

Місце вчинення злочину обирається з урахуванням можливості реалізації обраного способу злочину, предмета посягання, особи жертви. Деякі злочини, пов'язані із незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів можуть реалізуватися у кількох місцях, не пов'язаних між собою.

Найчастіше місцем події при вчиненні наркозлочинів є:

а) ділянки місцевості (територія домоволодіння, ділянка в садівничих дачних суспільствах, лісопосадка, яр, пустир і ін.) при встановленні ознак вирощування або культивування маку або конопель;

б) приміщення підприємств (установ), приватне домоволодіння, квартири, території поблизу житлових будинків, підвали багатопверхових будинків, гаражі, горища і ін.) при виявленні злочинних дій з наркотиками;

в) приміщення підприємств і установ, що здійснюють ліцензійну діяльність з наркотиками (фармакологічне підприємство, аптека, лікувальна установа і ін.), у разі повідомлення про розкрадання наркотиків;

г) транспортні засоби, транспортні підприємства або підприємства зв'язку при виявленні незаконного перевезення або пересилання наркотиків.

Обстановка злочину в період підготовки, скоєння злочину і після досягнення злочинної мети являє собою сукупність просторово-часових, соціально-психологічних факторів, відносин між злочинцем і предметом посягання та інших обставин об'єктивної реальності, що можуть сприяти швидкому, всебічному, повному й об'єктивному розслідуванню злочинів.

Обстановка багато в чому впливає на спосіб скоєння злочину і певною мірою відображається в особливостях і структурі його механізму. Обстановка пов'язана з іншими елементами криміналістичної характеристики.

Злочинець може частково чи повністю створювати обстановку чи пристосовуватися до неї. У кінцевому рахунку відбувається формування сприятливих умов для скоєння злочинів.

Діяння злочинця в більшості випадків залежать від обстановки злочину, що визначає джерело інформації та її зміст.

3) час вчинення злочину;

Що стосується *часу* вчинення злочину, то цей елемент можна розглядати з позиції пори року і періоду доби. Час року (сезонність) пов'язаний з періодом визрівання наркотиковмісних рослин, надходженням наркотиків на наркоринок тощо. Період доби також пов'язаний з часом роботи місць розваг (вечірній та нічний час).

4) знаряддя і засоби вчинення злочину;

Знаряддям для незаконного виготовлення наркотичних засобів або психотропних речовин є різні предмети, які безпосередньо використовуються для вчинення злочинних дій, охоплених поняттям «виготовлення» наркотичних засобів або психотропних речовин: різного роду інструменти, апарати, пристрої, прилади або окремі вузли, деталі відповідного агрегату.

Засобами скоєння злочинів даної категорії є початкова природна наркотична чи психотропна сировина (макова солома, опій-сирець, пилок, смола коноплі, трава ефедри тощо),

Лікарські препарати, які містять наркотичні чи психотропні речовини, контрольовані медичні препарати, прекурсори, інші хімікати-екстрагенти.

5) особистість потерпілого (жертви);

Віковий аналіз споживачів наркотичних засобів в Україні показує, що майже всі вони є людьми працездатного віку, а понад 70% не досягли 30-ти років.

Переважають більшість споживачів наркотиків становлять чоловіки, проте й кількість жінок серед них є значною. 79% наркозалежних осіб, зареєстрованих у органах МВС, становили чоловіки, 21% — жінки.

Споживачі наркотиків — це люди, різні за соціальним статусом. Серед наркозалежних споживачів переважають безробітні. За даними МВС, вони становлять 82,5%; частка робітників дорівнює 7%, службовців — 1%, учнівської та студентської молоді — 3%, інших верств населення — 6,9%.

Більшість споживачів наркотиків проживають із родичами і не мають власної сім'ї, причому жінки мають сім'ї частіше за чоловіків і частіше перебувають на утриманні.

Для них характерні неблагополучна сімейна обстановка, низький освітній рівень, відсутність високої фахової спеціалізації, незадоволеність становищем у формальних колективах, конфліктність з оточуючими, раннє знайомство з алкоголем, входження в стихійні угруповання неповнолітніх та молоді з асоціальною поведінкою.

Серед них чимало судимих, а також осіб, які перебувають на обліку. Як правило, це особи з обмеженими інтересами, що займаються безцільним проведенням часу, не вміють організувати своє дозвілля.

Споживання наркотиків має місце і серед деяких груп матеріально забезпеченої молоді з формально високим освітнім рівнем, але фактично зайнятих пошуком нездорових розваг.

Наркотики споживаються в основному в групах. Особливо це стосується молодих наркоманів. Особам, звиклим до наркотиків, важко дістати наркотики, складно впоратися з несприятливою реакцією на введений наркотичний засіб поза групою наркоманів. Тому, прилучення до наркотиків, так чи інакше, приводить у відповідне середовище наркоманів, яке практично стверджує і підтримує цю пристрасть, створює сприятливу атмосферу для продовження наркотизації і є серйозним джерелом поширення наркоманії.

Наркомани-одиначки зустрічаються порівняно рідко. Це в основному особи, які пристрастилися до наркотиків в результаті попереднього

терапевтичного прийому, у зв'язку з тими чи іншими захворюваннями або мають доступ до наркотичних засобів, наприклад, медичні працівники.

б) особа злочинця;

Злочини, пов'язані з НОН, як правило, вчиняються організованою групою, де ролі розподіляються таким чином:

Організатори злочинної групи та їх помічники володіють фактично повною інформацією про діяльність всіх членів злочинної групи у сфері наркобізнесу. До них відносяться: злочинні авторитети, раніше судимі, циганки, мігранти з середовища етнічних громад (азербайджанці, грузини, вірмени та ін.) Самі вони в операціях по скупці і продажу не беруть участь, а лише фінансують цю діяльність і отримують доходи, ретельно маскуючи свою причетність до наркобізнесу. Завданням слідчого є подолання їх протидії та отримання інформації, що цікавить слідство. Як правило, дані суб'єкти злочинної діяльності приховані від очей правоохоронних органів, але при цьому досить обізнані про їх роботу. Функціонувати у сфері незаконного обігу наркотиків можуть лише добре організовані, оснащені сучасними засобами зв'язку і транспорту озброєні злочинні групи, що мають на утриманні чиновників – «корупціонерів», які перебувають на службі в правоохоронних органах. Вищий рівень діяльності організованих злочинних груп у сфері незаконного поширення наркотиків припускає наявність в них, крім усього іншого, і представників виконавчої та законодавчої влади регіону, що лобіюють інтереси злочинної групи.

Оптові збувальники. Скуповують наркотики у великих розмірах у контрабандистів і наркокур'єрів, а також у виробників і розкрадачів, і реалізують їх перекупникам. Разом з організаторами складають ядро злочинних груп. Як правило, самі не вживають наркотичні засоби. Багато оптових збувальників заздалегідь домовляються з циганськими родинами і ті можуть купувати у них весь переправлений вантаж. Зазвичай такі контакти носять постійний характер.

Перекупники. Скуповують партії наркотичних засобів у оптових збувальників, фасують і збувають їх роздрібним торговцям. Частина перекупників самі вживають наркотики або є наркоманами.

Виробники. Це особи, які вирощують нарковмісні рослини, переробляють їх та отримують в результаті кінцевий продукт – наркотики. Крім того, це особи, що виготовляють синтетичні наркотики з різних хімічних препаратів. В тій чи іншій ситуації, для здійснення технологічного процесу виготовлення наркотиків, необхідні фахівці - хіміки. При вирощуванні також використовуються спеціальні пізнання в галузі сільського господарства. Як правило, лабораторії для переробки і виготовлення наркотиків знаходяться неподалік від місць посівів. Лабораторії зі створення синтетичних наркотиків, в основному, розташовуються в містах, на околицях, у місцях, віддалених від житлових районів, на покинутих промислових об'єктах, пересувних лабораторіях.

Розкрадачі. Вчиняють розкрадання наркопрепаратів, використовуючи своє службове становище. У цю категорію входять: працівники аптек, складів, медичний персонал лікувальних закладів та ін.

Перевізники. Транспортують наркотичні засоби від місць їх зростання, виготовлення або зберігання до місця подальшої переробки, збуту і споживання. У цю категорію входять: безробітні, раніше судимі, випадкові знайомі, попутники, водії – «далекобійники», провідники потягів, підприємці – «човники» та ін.

Організатори притонів. Організують притони або систематично надають приміщення для споживання наркотичних засобів (або розпоряджаються цими приміщеннями), особи тісно пов'язані з споживачами і виготовлювачами наркотиків, які мають окремі квартири, приватні будинки, як правило, приблизно половина з них раніше судимі або стоять на обліку в поліції.

Посібники. Фізично, технічно і інтелектуально допомагають у забезпеченні незаконного обігу наркотиків. Вони зберігають оптові партії наркотичних засобів, призначені для збуту, надають різного роду консультації та поради, а так само інші засоби для вчинення злочинів, пов'язаних з наркотиками.

Роздрібні збувальники. Вони беруть активну участь у придбанні та збуті наркотиків, сприяють зустрічам з постачальниками і споживачами, надають своє житло для зберігання і споживання наркотичних засобів і т.п. Основний контингент збувальників - циганки та їх діти, а також їхні постійні клієнти (за дозу); працівники кафе, барів.

Споживачі. Споживачі наркотичних засобів не тільки самі вчиняють злочини, пов'язані з незаконним обігом наркотиків (Частіше у формі зберігання та перевезення наркотиків), вони складають той соціальний прошарок населення, на який орієнтуються виробники та розповсюджувачі наркотиків з числа учасників організованих злочинних груп.

7) типові сліди злочину.

Сліди незаконного обігу наркотичних речовин поділяють на декілька груп:

1. виготовлення (вирощування) сировини і наркотиків
2. транспортування, зберігання і збуту наркотиків
3. споживання наркотиків.

На кожному з названих вище етапів (тобто після вчинення конкретних дій) злочинці залишають матеріальні сліди:

- сліди збирання: спеціальні ножі-шкребки; ємності для збирання соку, який виділяється з головок маку (гличики, бідони); бинти й марля, що використовуються для збирання опію, з плямами коричневого кольору; мішки для макової соломки, коноплі;

- сліди кустарного виготовлення і зберігання наркотичних засобів: коричневий наліт на посуді (казанах, каструлях, кружках, ложках); часточки наркотику на дошках, цератах, столах, ганчірках; залишки рідини темно-бурого

кольору, залишки хімічних речовин; наявність медичної й технічної літератури з описом процесів виготовлення наркотиків;

- сліди споживання: цигарки й сигарети з марихуаною (гашишем), голки, шприци, виварені бинти, марля, вата, спеціальні трубки для паління;

- мікросліди на упаковці, що використовується для збереження, переміщення і збуту: на поліетиленових мішечках, банках, сумках, транспортних засобах;

- сліди крадіжок: сліди зламу, проникнення, залишена упаковка від наркотичних засобів та ін.;

- сліди незаконного одержання наркотику в аптеках: підроблені рецепти, підроблені документи з обліку та збереження рецептів;

- сліди створення резерву для розкрадання в медичних закладах та установах: фальсифіковані документи щодо видачі, розходу та обліку наркотичних лікарських препаратів;

- сліди «відмивання» грошей від наркобізнесу: необґрунтовані банківські операції, фальсифіковані бухгалтерські документи.

- запити на вітчизняну і закордонну літературу в бібліотеках, що використовував злочинець при підготовці до скоєння злочину. Заовладнення на виготовлення ксерокопій (у 86 % випадків) у місцях ознайомлення з літературою, в якій викладається методика синтезу;

- записи з описом методики синтезу наркотиків, хімічними формулами стадій процесу виготовлення, із вказівками кількостей «виходу» наркотику і точної ваги хімічних реактивів, з найменуванням засобів скоєння злочину, із вказівками кількості збутих споживачам наркотичних засобів та інші записи, по яких можна судити про факти виготовлення і збуту наркотиків (у записних книжках, на різних аркушах, у зошитах і т.п.);

Крім того, сліди незаконних дій з наркотиками можуть бути виявлені і на людині: сліди ін'єкцій на руках, частинки наркотичного засобу на долонях, під нігтями, на поверхні одягу, у кишенях.

3. Особливості розслідування злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів в умовах типових ситуацій

Процес розслідування зазначених кримінальних правопорушень поділяють на два етапи:

1. Початковий етап розслідування починається з моменту внесення злочину у ЄРДР і закінчується письмовим повідомленням особи про підозру у вчиненні кримінального правопорушення.

На цьому етапі виникають такі типові слідчі ситуації.

Ситуація 1. Кримінальне провадження відкрите у зв'язку із затриманням підозрюваного під час або відразу після вчинення ним протиправних дій з наркотиками.

У цій ситуації висуваються і перевіряються версії:

а) виявлені наркотичні засоби придбано підозрюваним у невідомого йому збувальника наркотиків;

б) підозрюваний – постійний клієнт у збувальника;

в) підозрюваний виготовляє наркотики для себе із придбаної, добутої або самостійно вирощеної ним наркосировини;

г) затримана особа є членом злочинного угруповання, що займається наркобізнесом;

д) виявлені у підозрюваного наркотичні лікарські засоби викрадено з лікувального закладу, аптеки, іншої медичної установи ним самим або іншою особою.

Для цієї ситуації типовим є такий комплекс слідчих, негласних слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів:

а) затримання та особистий обшук підозрюваного;

б) огляд місця затримання; місцевості, де вирощувалось наркотиковмісна культура; приміщень, де зберігались наркотики, сировина для їх виготовлення;

в) огляд наркотиковмісних засобів, документів, предметів, одягу затриманого;

г) медичне освідчування затриманого з метою встановлення його стану;

д) призначення криміналістичної експертизи наркотичних засобів, а також судово-медичної, наркологічної, психіатричної та інших експертиз, в яких виникає потреба.

У разі виявлення злочину, пов'язаного з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів, слідчий одразу забезпечує внесення відомостей до ЄРДР, та протягом 24 годин після подання заяви за фактом цього злочину

Письмове повідомлення про підозру затриманій особі вручається не пізніше двадцяти чотирьох годин з моменту її затримання.

Ситуація 2. Кримінальне провадження відкрите у зв'язку із повідомленням про викрадення наркотиковмісних препаратів з приміщення аптеки (хімфарм підприємства, медичної установи).

Для цієї ситуації типовим є такий комплекс слідчих, негласних слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів:

- огляді місця події;

- звернення про державної фінансової інспекції про проведення позапланової ревізії;

- допити працівників об'єкта, звідки викрадено наркотики;

- негласні слідчі (розшукові) дії, спрямовані на перевірку запідозрених у викраденні осіб;

- негласні слідчі (розшукові) дії, в жилому районі, що прилягає до місця злочину, для виявлення притонів або місць, де проживають особи, що займаються наркобізнесом; організації засідок у місцях збереження наркотиковмісних препаратів (якщо є дані про можливий напад на ці об'єкти);

- використання оперативно-розшукових і криміналістичних обліків;

- здійснення перевірок за фактами доставляння в лікарні і медичні установи осіб з ознаками наркотичного сп'яніння чи отруєння (надсилання

- подібних орієнтувань в інші органи Національної поліції);
- призначення необхідних експертиз;
 - затримання особи, повідомлення їй про підозру і допит.

Ситуація 3. При наявності в оперативного підрозділу достатньої інформації про готування до вчинення тяжкого чи особливо тяжкого злочину, пов'язаного з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів.

Згідно з «Інструкцією з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами внутрішніх справ у попередженні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень»,

Начальник органу досудового розслідування:

1) забезпечує своєчасне і повне виконання ухвал суду про проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій з метою встановлення обставин або перевірки обставин, які мають істотне значення для кримінального провадження, у зазначений в ухвалі суду строк;

2) після внесення відповідних відомостей до ЄРДР забезпечує своєчасне направлення до експертної установи матеріалів, необхідних для проведення судової експертизи, з метою встановлення належності вилучених речовин до наркотичних засобів;

3) за необхідності порушує клопотання перед керівником експертного підрозділу про вжиття заходів щодо невідкладного проведення судової експертизи та отримання відповідного висновку;

4) У плані заходів з реалізації матеріалів оперативно-розшукової діяльності з виявлення фактів з буту наркотичних засобів повинні бути передбачені:

- місце і час проведення оперативної закупки;
- задіяні сили та засоби для фіксації кримінального правопорушення, у тому числі за допомогою відеозапису;
- розподіл дій залучених працівників поліції;
- інші послідовні дії працівників оперативних підрозділів (з урахуванням специфіки кримінального правопорушення).

5) Утворення СОГ за участю співробітників уповноважених оперативних структурних (відокремлених) підрозділів. При цьому керівником СОГ є слідчий, який визначений начальником слідчого підрозділу здійснювати досудове розслідування.

2. Подальший етап розслідування, починається з моменту письмового повідомлення особи про підозру у вчиненні кримінального правопорушення і закінчується звернення до суду з обвинувальним актом у порядку статей 290-293 КПК України.

На цьому етапі доцільними буде здійснення таких слідчих, негласних слідчих (розшукових) дій, як:

- а) допит підозрюваного;

- б) призначення експертиз – судово-медичної, наркологічної, психіатричної та інших, в яких виникає потреба;
- в) допит свідків (батьків, родичів, колег по роботі та ін.);
- г) обшук за місцем проживання, роботи підозрюваного;
- д) слідчий експеримент за участю підозрюваного;
- ж) допит експерта.

4. Особливості проведення окремих слідчих (розшукових) дій

Затримання підозрюваного – це слідча дія, спрямована на безпосереднє захоплення злочинця і доставляння його до підрозділів Національної поліції України. Затримання є найбільш ефективним по кримінальним провадженням досліджуваної категорії, тому що в сполученні з оглядом, особистим обшуком у помешканні дає можливість одержати речові докази злочинної діяльності підозрюваного.

Підставою для застосування затримання є наявність фактичних даних, які незаперечно свідчать про причетність певної особи до виявленого злочину, пов'язаного з наркотиками. Конкретний перелік підстав для затримання наведений у ст. 208 нового КПК України. Зокрема, затримання може бути здійснене:

1. Коли особа затримана при вчиненні злочину або безпосередньо після його реалізації. Стосовно до кримінальних проваджень аналізованої категорії це означає, що особа може бути затримана органами дізнання або слідства в тому випадку, якщо співробітники Національної поліції або представники громадськості виявлять його під час збору наркотичної сировини на макових і конопельних плантаціях, проникнення особи в помешкання, де зберігаються наркотичні засоби (крадіжки), незаконного виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилки, збуту наркотичних засобів або інших навмисних дій, пов'язаних із такими засобами, або безпосередньо після їхнього вчинення;

2. Коли очевидці, у тому числі й потерпілі, прямо вкажуть на дану особу як на таку, що учинила злочин. Під прямими вказівками очевидців, що дають підстави для затримання, варто розуміти показання одного або кількох людей про те, що певна особа займається виготовленням, збутом, придбанням або споживанням наркотиків, психотропних речовин або прекурсорів;

3. Коли на підозрюваному або його одязі, при ньому або в його житлі виявлені явні сліди злочину, пов'язаного з наркотиками. У даному випадку ними можуть бути як самі наркотики, так і безпосередні пристосування для їхнього виготовлення та споживання.

Крім того, затримання буде правомірним і в разі, коли: запідозрена в учиненні злочину особа намагалася втекти після невдалого або кінченого злочину, пов'язаного з наркотичними засобами; особа, що учинила злочин цієї категорії, не має постійного місця проживання або не встановлена її особистість; прийнята на увагу вага вилученого наркотичного засобу, тобто кількість виявлених при ньому або в його житлі наркотиків належить до значних розмірів.

Мета затримання є запобігання можливості сховатися підозрюваній особі

від слідства або перешкодити йому продовжувати займатися злочинною діяльністю, пов'язаною з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів.

По кримінальних провадженнях, пов'язаних із наркотиками, затримання підозрюваних, як правило, здійснюється співробітниками Національної поліції, що одержали повідомлення про вчинення злочину. Специфіка кримінально карних діянь даної категорії така, що саме затримання на гарячому дозволяє в більшості випадків виявити речові докази, що звинувачують злочинця, і визначити подальший хід розслідування.

Практично майже неможливо довести факт зберігання, перевезення або споживання наркотиків у тому випадку, якщо вони або їхні сліди не будуть виявлені на підозрюваному або в його будинку. З тактичної точки зору дуже важливо вирішити питання про вибір моменту і послідовності затримання учасників злочинної групи. Зрозуміло, що подібне питання виникає в тому випадку, якщо затриманню передують оперативно-розшукова робота органів Національної поліції. Якщо ж ця слідча дія провадиться за сигналом приватних осіб, що містить цілком визначені відомості, питання про час, місце і конкретну особу вирішується залежно від змісту цієї інформації.

Вирішуючи питання щодо затримання, співробітники Національної поліції повинні враховувати умови, які впливають на її результати, зокрема:

- ким є затримуваний перевізник, виготовлювач, скупник, збувальник наркотичних засобів, притонуотримувачем і яка ступінь його суспільної небезпеки (раніше засуджений, наркоман-організатор або активний член злочинної групи);
- характер і достовірність відомостей щодо місця перебування такої особи;
- обстановка, час доби і місцевість, де передбачається здійснити затримання;
- можливі ускладнення, що можуть виникнути в процесі затримання злочинця (затримуються група, наявність зброї, автотранспорту, труднощі з проникненням у помешкання та ін.);
- час, який мають співробітники Національної поліції для підготовки акції по затриманню осіб даної категорії.

Залежно від умов і обстановки затримання може бути відкритим або легендованим, гласним або негласним. При відкритому затриманні підозрюваному прямо й відверто повідомляється причина затримання і пояснюється, що він буде доставлений до Національної поліції України, під «легендою» – підозрюваний доставляється до міськрайоргану Національної поліції під якимось пригожим приводом і тільки там йому відверто повідомляється причина затримання; при гласному – процедура затримання не маскується від навколишніх осіб; при негласному – даний факт приховується від останніх.

Вибір моменту обумовлений необхідністю затримання на гарячому під час перевезення, вчинення угоди, кустарного виготовлення опію або гашишу, коли точно відомо, що в даний момент наркотики знаходяться у певної особи.

Вирішення питання щодо послідовності затримання залежить від того, які докази можуть бути отримані в результаті затримання того чи іншого учасника групи. Як правило, спочатку затримуються ті підозрювані, стосовно котрих є підстави побоюватися, що вони можуть сховатися, а також ті, від яких можна одержати більш цінні показання. З цією метою важливо визначити ступінь участі і роль кожного учасника, їхню психологію, а також сформовані в злочинній групі взаємовідносини. Це дозволить виділити особу, від якої можна одержати правдиві показання.

Однією з головних умов ефективності операції по затриманню є раптовість її проведення. Вона необхідна для запобігання можливості не лише втечі злочинця, але і знищення ним речових доказів у момент, що передуює операції по затриманню.

Місце затримання визначається способами учинення і маскування злочину. Ними можуть бути: транспорт (під час перевезення наркотику); квартира (у момент вчинення угоди купівлі-продажу, виготовлення опію-сирцю, кокаїну, гашишу, споживання наркотиків, а також їх збереження); вулиця (при транспортуванні наркотику); плантація або ділянка з нелегальним посівом наркотиковмісних рослин (у період посіву, опрацювання або збирання врожаю); фармацевтичні підприємства (під час виносу викраденого наркотику); аптека або лікувальна установа (при крадіжці або спробі отримати наркотичний засіб за підробленим рецептом).

При затриманні перевізників наркотичних засобів під час руху необхідно знати їхні маршрути пересування, а також хитрощі, до яких вони вдаються з метою забезпечення своєї безпеки. Варто мати на увазі, що в автобусі найбільш розповсюдженим способом захисту перевізник обирає відмову від речей, в яких виявлено наркотик. З цією метою він намагається покласти ці речі таким чином, щоб їхня приналежність не була ясна. Слідство повинно прагнути будь-що-будь довести, що власником цих речей є даний громадянин. Це вирішується особистим обшуком затриманого, допитом попутників і водія автобуса.

Затримання злочинця, що використовує для перевезення наркотиків особистий транспорт, поєднане зі значними труднощами. При вимозі зупинитися винний нерідко продовжує рух, виграючи час, щоб звільнитися від вантажу, або чинить спробу сховатися, свідомо йдучи на будь-які порушення правил дорожнього руху. При такому варіанті виникає необхідність організації погоні в сполученні з обов'язковою фіксацією дій пасажирів автомашини, інакше, навіть наздогнавши злочинців, у момент затримання можна не знайти звинувачуючих доказів.

При затриманні перевізників, що користуються літаками, раптова їхня перевірка під час руху утруднена. У подібних випадках операція пристосовується до моменту їхньої посадки в авіалайнер. При цьому необхідно знати, що злочинці виявляють максимум обережності: купують квиток лише перед самим відльотом, як правило, на вигадане прізвище або через підставних осіб, нерідко просять випадкових людей доглянути за багажем і з'являються лише перед самою посадкою. Перевізники наркотиків при затриманні можуть висунути версію про те, ніби речі залишені якоюсь невідомою особою, що

повинна незабаром повернутися. У цьому випадку довести приналежність цих речей іноді буває дуже важко. Отже, найбільш зручний момент для затримання – безпосередньо перед посадкою в літак або при висадці з нього. В усіх випадках доцільно застосування фото,- відеозйомки підозрюваного разом із його речами.

Затримання в приміщенні теж важко здійснити раптово, оскільки не завжди можна підійти до будинку непомітно. Злочинець, почувши небезпеку, може за короткий час знищити всі речові докази. Отже, необхідно заздалегідь розробити план підходу, вивчити осіб, що мешкають у будинку або квартирі, де передбачається здійснити затримання. Треба враховувати, що наркомани, як правило, не діють поодиночі, виставляють осіб, котрі попереджають про можливість появи співробітників Національної поліції. Оскільки затримання підозрюваного в квартирі, як правило, поєднується з провадженням обшуку, зручніше його здійснити в денний час, якщо звичайно ситуація, що склалася, не підказує необхідності негайного затримання, незалежно від часу доби. В усіх випадках доцільно застосування спеціально підготовленого службово-розшукового собаки.

Тактика затримання злочинців на вулиці, площі, у сквері визначається безпекою навколишніх, оскільки не виключається опір з боку осіб, що затримуються. Не менш важливо провести затримання непомітно для навколишніх, тому що неподалік можуть знаходитися співучасники, спроможні миттєво попередити інших членів групи. Скупники нерідко слідуєть на значній відстані від спеціально найнятих перевізників. Відкрите затримання такого перевізника може попередити інших злочинців.

Затриманню має передувати спостереження за підозрюваним. З урахуванням його результатів визначається момент проведення самої операції. З тактичної точки зору доцільно здійснити затримання в момент одержання наркотиків, якщо спостереженням буде, наприклад, встановлено, що працівники аптеки, що видають наркотичні засоби, не пов'язані з особою, що їх одержує. У цьому випадку в затриманого будуть на руках або наркотики, або рецепт, за яким він мав намір їх придбати.

При затриманні необхідно подбати про виявлення осіб, котрі в процесі досудового слідства можуть стати свідками злочинних дій затриманого. У момент затримання і провадження особистого обшуку треба звертати увагу на наявні документи, записи, рецепти і т. ін.

З дотриманням необхідної обережності (позбавлення можливості переговорів злочинців між собою, знищення предметів, що можуть стати доказами у кримінальному провадженні) затриманий доставляється в найближчий райвідділ, де відомості про вилучені речові докази в присутності понятих фіксуються в протоколі затримання. Вилучені предмети старанно описуються, поміщаються в окремі конверти й опечатуються. Поняті повинні розписатися на конвертах. У протоколі описуються: вага, колір вилучених наркотичних засобів, запах, а також тканина, папір, посуд, у яких вони знаходилися. При понятих у затриманих перевіряється вміст їхніх кишень. Бажано, щоб цю дію проводили поняті. Кишені варто вивернути, усі залишки

різноманітних речовин упакувати в конверт, опечатати, дати розписатися понятим і затриманому. Крім того, у затриманого необхідно обстригти й упакувати нігті, а потім направити їх на хімічну експертизу. З метою виявлення слідів ін'єкцій необхідно оглянути тіло затриманого (вени, руки, ноги, сидниці, пах). Не варто дозволяти затриманим курити, тому що сліди ін'єкцій можуть бути знищені недопалком, що горить. У кожному випадку, затриманий негайно має бути направлений для **освідування** у наркологічний диспансер.

Слідчий огляд проводиться, як правило зразу після затримання підозрюваного:

- 1) місця затримання;
- 2) місця зростання або незаконного вирощування диких наркотико- або психотроповмісних рослин чи плантації цих культур, на яких злочинці можуть збирати сировину (наприклад, пилок конопель);
- 3) місця виготовлення наркотичних засобів;
- 4) місця їх зберігання;
- 5) різноманітні упаковки, які використовувались для перевезення і пересилання наркотичних засобів, транспортні засоби, а за необхідності – відділення зв'язку, у яких знаходилась посылка (наприклад, якщо посылка має розірвану упаковку);
- 6) місця збуту наркотиків;
- 7) місця їх вживання;
- 8) одяг підозрюваних, у якому вони, за наявними даними, зберігали наркотики;
- 9) медичні рецепти на одержання наркотиковмісних лікарських препаратів;
- 10) безпосередньо наркотичні засоби.

Огляд місця затримання передбачає знайдення речей, предметів, викинутих або прихованих затриманим. У першу чергу це стосується наркотичних засобів, яких завжди намагаються позбутись. Але можливе виявлення шприців, голок до них, пакувальних матеріалів, предметів або їх частин, які служать для переробки або виготовлення наркотиків (ніж м'ясорубки) тощо. У разі затримання особи на вулиці оглядають всю територію навколо цього місця. Якщо це трапилось у приміщенні, то оглядається воно і прилегла до нього місцевість (ділянка під вікном). Якщо ж затриманню передувала погоня, то уважно оглядають ту ділянку, якою здійснювало переслідування. Такий огляд доцільно вести від місця затримання у зворотний бік маршрутом переслідування, бо злочинці звичайно викидають викривальні докази не відразу після початку погоні, а перед безпосереднім фізичним захопленням.

Огляд ділянок з незаконними посівами наркотико- або психотроповмісних культур має низку особливостей. Ця слідча дія вимагає ретельної підготовки, а саме:

- а) визначення послідовності дій осіб, які беруть участь в огляді;

б) запрошення кваліфікованого спеціаліста-агронома і пояснення йому мети огляду і завдань, що стоять перед ним;

в) підбір і інструктаж понятих (складність цього заходу обумовлена тим, що незаконні посіви наркотико- або психотро-повмісних культур часто розташовані у віддалених, важкодоступних місцях). У процесі огляду за допомогою спеціаліста слід відібрати зразки наркотиковмісних рослин, як слід запакувати їх і відправити на експертизу.

Під час *огляду місць виготовлення, зберігання, збуту наркотиків, місць для їх незаконного вживання* основними об'єктами пошуку й аналізу є:

а) наркотичні лікарські засоби (препарати) в ампулах, у вигляді таблеток, порошку, настоянок з фабричним маркуванням чи без такого;

б) наркотичні засоби кустарного виготовлення або напівфабрикати;

в) предмети, які могли використовуватися для виготовлення наркотиків;

г) відходи виготовлення наркотичних засобів (головки маку, лушпиння від них, конопляна солома);

д) пристосування для вживання наркотиків (трубки, шприци та ін.);

е) тютюнові вироби зі слідами просочування наркотиків;

є) пристосування для набивання гільз тютюном;

ж) сліди вживання наркотиків;

з) бинти, марля, інша тканина з плямами жовтого кольору;

и) речі, які могли служити платнею за наркотичний засіб або за відвідування місця для незаконного їх вживання;

і) листування, поштово-телеграфна кореспонденція, записні і телефонні книжки та інші документи.

Під час *огляду приміщень державних організацій і закладів* (аптек, лікарень, фармацевтичних підприємств, складів та ін.), *квартир і домоволодінь* поряд із загальними криміналістичними об'єктами пошуку, слід звертати увагу на сліди вживання наркотиків (шприци, голки, відкриті упаковки, пусті ампули, флакони та ін.). При цьому слід мати на увазі, що кількість пустих ампул або упаковок з-під наркотичних засобів, що значно перевищує потребу однієї людини (у випадку вживання наркотиків на місці) свідчить про участь у злочині більш ніж однієї людини.

Під час *огляду транспортних засобів, закладів транспорту та зв'язку* основними об'єктами аналізу і пошуку будуть наркотики, їх пакувальні матеріали, сліди, які свідчать про наявність схованок, записки і записні книжки, документи на везений багаж та інші.

Огляд одягу і речей вимагає найретельнішого і найуважнішого обстеження, адже в них можуть бути обладнані схованки для зберігання або транспортування наркотичних засобів, а також залишитися сліди зберігання останніх, особливо на м'яких тканинах, у складках, на згинах тощо.

При огляді *наркотичних та психотропних лікарських препаратів*, що випускаються вітчизняними і зарубіжними підприємствами, особливу увагу слід зосередити на назві препарату, заводі-виготовлювачі і терміні зберігання ліків. З цією метою необхідно оглянути заводську упаковку і в необхідних випадках долучити її до кримінального провадження як речовий доказ. При

огляді кустарно виготовлених наркотиків слід звертати увагу на їх колір, агрегатний стан, визначати вагу та ін.

Виявлені речовини доцільно зважувати на точних вагах (аптечних), після чого їх та предмети, які можуть бути носіями наркотичних засобів, слід скласти в окремі пакунки з паперу або ж у поліетиленові мішки (кожен предмет окремо). Упаковки заклеюють, перев'язують шпагатом, кінці якого опечатують. Через те що часто, особливо у літню пору, вилучаються невисушені наркотичні засоби рослинного походження (частини конопель, макова солома), для їх упакування необхідно використовувати спеціальні картонні коробки з невеликими отворами, для уникнення їх розкладання. На упаковках мають бути підписи понятих і співробітника поліції, який вилучив речові докази.

Проводячи огляди, доцільно застосовувати фото- та відеозйомку, про що слід вказати у протоколі. У зв'язку зі специфікою предмета злочину важливого значення набуває знайдення мікрооб'єктів наркотичних засобів під час проведення оглядів та обшуків. Специфічними вимогами, що висуваються до огляду, є залучення спеціаліста та використання для пошуку наркотиків спеціально видресированих собак.

Особливим видом слідчого огляду є освідування, яке провадиться за загальними правилами (ст.241 нового КПК України). При проведенні освідування встановлюється: чи є на підозрюваному сліди злочину: частки наркотичних засобів, лікарських препаратів, що містять наркотики, ознаки вживання наркотиків чи психотропних речовин, тобто сліди ін'єкцій у вигляді дрібних крапок, виразки або нариви на кінцівках, передпліччях, плечах, між пальцями рук (наркомани рідко дотримуються правил асептики), ознаки наркотичного сп'яніння. При необхідності в протоколі відбивається наявність на тілі підозрюваного ушкоджень і його особливі прикмети. У межах освідування, за допомогою спеціаліста можуть бути отримані зразки для порівняльного дослідження: змиви з рук, ший, губ, зубів, тіла людини (їх одержують за допомогою ватних тампонів, змочених медичним спиртом); нігтьові зрізи (зіскоби з-під нігтів); зразки крові з пальця чи з вени; зразки поту, слини, сечі, волосся і ін.

Допит підозрюваного. Обставини, які мають бути встановлені шляхом допиту підозрюваного, визначаються особливостями кожного розслідуваного кримінального правопорушення. Приблизний перелік їх може бути таким:

- 1) чи вживав він наркотичні засоби, з якого часу і які;
- 2) де і з ким;
- 3) хто навчив виготовляти і вживати наркотики;
- 4) чи є у нього пристосування для їх виготовлення;
- 5) яку кількість наркотиків, коли, у кого, яким способом і за яку суму придбав;
- 6) кого знає з тих, хто вживає або збуває наркотики;
- 7) якщо виготовив сам наркотик, то де, у якому місці, коли придбав сировину, як перевіз;
- 8) з якою метою придбав наркотик;
- 9) якщо допитуваний наркоман, то чи перебуває на обліку у лікаря;

10) чи раніше лікувався від наркоманії;

11) хто ще знає про те, що він вживає наркотики та ін.

Слідчому необхідно брати до уваги і той факт, що наркомани схильні до надання неправдивих показань або їх зміни під час слідства. В окремих випадках доцільно залучати до участі в допиті і лікаря-нарколога.

Обшук. При підготовці до обшуку слід передбачити технічне оснащення для пошуку, залучити спеціалістів (у тому числі кінологів зі спеціально видресированими собаками). Кількість понятих повинна бути збільшена, якщо обшук провадиться одночасно в декількох приміщеннях або на значній за площею ділянці місцевості, а також у разі вилучення великої кількості наркотиків. Головною передумовою успішного проведення обшуку є раптовість, ретельність і послідовність дій тих, хто здійснює обшук.

Обшук за *місцем помешкання і роботи* підозрюваного є одним з основних способів встановлення місцезнаходження наркотичних засобів. У цьому випадку підлягають вилученню:

- 1) наркотичні засоби;
- 2) все, що призначено для їх вживання;
- 3) предмети зі слідами використання наркотиків;
- 4) незвичайні предмети, коли є припущення щодо їх наркотичної місткості;

5) документи, що свідчать про злочинну діяльність, тощо. Проводити обшук доцільно у присутності підозрюваного, тому що поведінка останнього може зорієнтувати слідчого стосовно шляху пошуку наркотиків та інших предметів. Схованки можуть бути обладнані у вимикачах освітлення, розетках, електродзвінках, кондиціонерах, порожнечках дверних конструкцій, віконних ручках та ін.

При *обшуку на місцевості* звертається увага на квіти й інші рослини, які на фоні навколишньої зелені виглядають зів'ялими або слабко укріпленими в землі. Під час *обшуку транспортних засобів* (морських, річкових, повітряних судів) слід звернутися до спеціалістів тих відомств, які знають їх конструктивні особливості. Під час обшуку авто доцільно звертати увагу на ті місця, де проглядаються сліди змін.

Призначення експертиз. На практиці часто-густо виникають ситуації, коли виявляються речовини, що здогадно можуть бути наркотиками. Велику допомогу у цих випадках надає знання зовнішнього вигляду, форми й упакування найбільш поширених наркотичних засобів. Швидке виявлення таких засобів може бути здійснене за допомогою набору експрес-аналізатора «Наркотест», що дозволяє в будь-яких умовах проводити кольорові краплинні реакції, характерні для певних видів наркотиків. Проте варто пам'ятати, що за невеликим виключенням, точно визначити наркотик за зовнішнім виглядом, смаком, запахом або шляхом простого хімічного аналізу дуже важко, а то й недоцільно, адже в зв'язку з недостатньою вибірковістю кольорових реакцій, використання експрес-аналізаторів являє собою лише попереднє дослідження. Тому, незалежно від результатів експрес-аналізу, для однозначної відповіді щодо приналежності вилученого об'єкта до наркотиків, необхідно направити

його на експертне (лабораторне) дослідження, тобто на криміналістичну експертизу, яка провадиться експертом у стаціонарних лабораторних умовах. Цю експертизу провадять експерти НДЕКЦ УВС і експертних установ Міністерства Юстиції. Об'єктами цієї експертизи можуть бути наркотичні засоби, речовини, сировина, напівфабрикати, медичні препарати, предмети зі слідами наркотичних засобів.

Судові експертизи. При розслідуванні злочинів, пов'язаних із незаконним обігом наркотиків, за постановою слідчого, можуть бути призначені судові експертизи: експертиза наркотичних засобів, хіміко-фармацевтична, судово-агротехнічна, судово-ботанічна, хіміко-технологічна, судово-наркологічна, судово-психіатрична, судово-медична, почеркознавча та інші.

Судова експертиза наркотичних засобів призначається у разі необхідності вирішення наступних питань:

- яка природа поданої на дослідження речовини і чи є вона наркотичним засобом або психотропною речовиною, її кількість;
- якщо подана на дослідження речовина належить до наркотичних засобів чи психотропних речовин, то до якої групи вона відноситься;
- який зміст наркотичних або психотропних активних компонентів у речовині, поданої на дослідження;
- чи є рідина наркотичним засобом, якщо так, то яким саме;
- яка вага сухого залишку наркотичного засобу представленої для дослідження рідини;
- яким способом виготовлений наркотичний засіб;
- чи є сліди наркотичних засобів або психотропних речовин на поданих на дослідження об'єктах, якщо так, то яких саме;
- чи містять подані на дослідження тютюнові вироби наркотичні засоби, якщо так, то які саме;
- чи є в залишках викуреного тютюнового виробу або попелу наркотичні засоби, якщо так, то які саме;
- чи виготовлені поданні на дослідження наркотичні засоби або психотропні речовини за єдиною технологією;
- чи мають подані на дослідження наркотичні засоби загальну групову належність за використаною для їх одержання сировиною;
- чи не складали єдиної маси подані на дослідження зразки наркотичних засобів або психотропних речовин;
- який технологічний процес використано для одержання поданих на дослідження наркотичних засобів і психотропних речовин;
- чи може бути використана як сировина для кустарного виробництва наркотичних засобів подана на дослідження рослинна маса;
- чи є подана на дослідження рослинна маса відходами від кустарного виробництва наркотичних засобів.

Судово-наркологічна експертиза призначається у разі необхідності вирішення наступних питань:

- чи не знаходиться особа, яка обстежується в стані наркотичного

сп'яніння;

- чи є ознаки недавнього вживання наркотичних чи психотропних засобів і яка давність їх вживання;

- який наркотичний засіб був вжитий;

- яким способом вводився в організм наркотичний засіб і в якій кількості;

- чи є на тілі даної особи сліди у вигляді тілесних ушкоджень, що свідчать про введення в організм наркотичних засобів, якщо так, то який їх характер, локалізація, кількість;

- чи страждає особа на алкоголізм чи наркоманію, якщо так, то чи потребує лікування і чи не протипоказано воно їй.

Судова хіміко-технологічна експертиза призначається у разі необхідності вирішення таких питань:

1) за вилученим обладнанням:

- чи мають представлені на дослідження об'єкти спеціальне хіміко-технологічне призначення, якщо так, то яке саме?

- чи можуть представлені на дослідження об'єкти (предмети) використовуватися для рафінування, екстракції або інших дій, в результаті яких відбувається перетворення наркотичних засобів, психотропних речовин або прекурсорів на готові до використання форми наркотичних засобів чи психотропних речовин?

- чи є на представлених об'єктах (предметах) сліди (залишки, нашарування) наркотичних засобів, психотропних речовин, прекурсорів або інших речовин, якщо так, то яких і яка їхня вага?

2) за вилученими речовинами:

- чи містять представлені на дослідження об'єкти наркотичні, психотропні речовини або прекурсори, якщо так, то які саме, яка їхня вага, об'єм?

- чи мають вилучені в різних місцях або в різних осіб наркотичні засоби, психотропні речовини або прекурсори загальне джерело походження (однакові фізико-хімічні показники, якісний та кількісний склад)?

- чи виготовлені представлені на дослідження наркотичні засоби або психотропні речовини за єдиною технологією?

- чи використовувалася представлена на дослідження рослинна маса для виготовлення наркотиків? Чи є в ній сліди наркотичних засобів? Якщо так, то яких саме?

- чи є представлені на дослідження речовини (рідини) відходами виготовлення наркотичних засобів чи психотропних речовин? Якщо так, то яких саме?

- який вміст наркотикоактивних компонентів у речовинах?

- чи є серед представлених об'єктів хімічні речовини, що використовуються під час виготовлення наркотичних засобів або психотропних речовин (яких саме), якщо так, то які і на яких стадіях вони використовуються?

3) за вилученими рукописами:

- чи є в рукописах описи методик виготовлення (здійснення синтезу) наркотичних засобів або психотропних речовин, якщо так, то яких саме?

● чи можливе виготовлення (здійснення синтезу) наркотичних засобів або психотропних речовин згідно з описом?

4) за показаннями затриманого, зафіксованими у протоколі:

● чи можливе виготовлення (здійснення синтезу) наркотичних засобів або психотропних речовин, згідно зі схемами та описами їхнього отримання, які викладені в протокол! допиту затриманого (підозрюваного)?

Судово-фармакологічна експертиза призначається у разі необхідності вирішення наступних питань:

- чи є дана речовина лікарською, якщо так, то якою саме;
- чи є на аналізованому об'єкті залишки фармацевтичних засобів, якщо так, то яких саме;
- чи є в поданих ліках які-небудь домішки, якщо так, то які саме й у яких кількостях;
- чи можуть дані ліки застосовуватися без призначення лікаря;
- якщо аналізована речовина є лікарським засобом, який порядок його відпуску в лікарських цілях, чи може він видаватися аптеками без рецепта лікаря, у яких формах і яка кількість відпуску за одним рецептом.

Трасологічна експертиза може визначити:

1) за перепаяними головками ампул з наркотиками:

- яким способом (заводським чи кустарним) запаяні головки представлених ампул?
- чи мала місце перепаявання, якщо так, то яким шляхом воно проводилося (кустарним чи промисловим)?

2) за вилученими упаковками наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів, а також за невикористаними частинами такого самого матеріалу:

- чи складали раніше поліетиленові (паперові) упаковки для наркотичних засобів, психотропних речовин або прекурсорів, заготовки для цих упаковок, а також обрізки аналогічних матеріалів єдине ціле?

Почеркознавча експертиза

Призначається за рукописами текстів, авторство яких необхідно визначити. Наприклад, за схемами синтезу наркотичних засобів або психотропних речовин, хімічними формулами тощо.

Судово-психіатрична експертиза стосовно підозрюваного може визначити:

- чи страждала особа в період вчинення правопорушення на будь-яке психічне захворювання, чи виявляється в неї тимчасовий розлад психіки?
- чи страждає особа нині будь-яким психічним захворюванням?
- чи може особа усвідомлювати свої дії та керувати ними?
- якщо особа нині страждає на психічну хворобу, то яких медичних заходів вона потребує, і чи не має протипоказань до цього лікування?
- якщо особа має розлади психіки, то чи не позбавляють вони здатності усвідомлювати свої дії та керувати ними?

Судово-ботанічна експертиза призначається у разі необхідності вирішення наступних питань:

- чи є дана рослина наркомісткою, якщо так, то до якого виду вона відноситься;

- чи аналогічні дані рослини зразкам рослин, вилучених з місця посіву;

- де знаходиться зона зростання даної рослини.

Судово-агротехнічна експертиза призначається у разі необхідності вирішення наступних питань:

- чи мають дані посіви культур, що містять наркотики, дикий або культурний характер, виходячи з розташування рослин, відстаней між кущами, доглянутості, щільності посівів, висоти кущів, відсотка зайнятої під рослинами площі присадибної ділянки та інших чинників;

- у який фазі вегетації знаходяться рослини, виявлені на даній ділянці;

- який очікується врожай.

Зберігання та знищення вилучених наркотичних засобів чи психотропних речовин.

Порядок знищення наркотиків, психотропних речовин та прекурсорів, а також обладнання для їхнього виготовлення викладено в Інструкції «Про порядок знищення вилучених із незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів, використання яких у законному обігу визнано недоцільним, а також обладнання для їхнього виготовлення», затвердженій 27 червня 1995 р. спільним наказом МВС, Служби безпеки, Генеральної прокуратури Міністерства охорони здоров'я, Міністерства юстиції та Верховного Суду України і введеної в дію з 1 серпня 1995 р.

Вилучені наркотичні засоби повинні зберігатися в камері речових доказів. Якщо слідчий припиняє провадження або закриває кримінальне провадження, він має утворити комісію, до складу якої входять слідчий, співробітник УБНОН, санітарний лікар, працівник фінансової служби і двоє понятих, котрими наркотики знищуються, про що складається відповідний акт. Наркотики рослинного походження спалюються в топці або виливаються (складуються) в яму глибиною не менше 0,5 метра, обливаються горючою рідиною і спалюються. Наркотики синтетичного походження, лікарські препарати розчинюються в 10%-му лужному розчині, після чого виливаються в яму глибиною не менше одного метра на відстані не менше одного кілометра від водних джерел, дитячих установ, підприємств громадського харчування та подібних об'єктів за рекомендацією санітарного лікаря.

Викладені особливості розслідування даної категорії злочинів показують, що слідчий повинен володіти спеціальними знаннями про наркотичні засоби, психотропні речовини, умінням використовувати допомогу спеціалістів, пам'ятаючи про те, що за всі висновки, рішення, пов'язані з оцінкою доказів, відносністю, допустимістю їх і використанням як аргументів «за» чи «проти» обвинувачення відповідає слідчий.

При відправці об'єктів дослідження на експертизу необхідно дотримуватися таких правил:

1. Рідини, що направляються на дослідження, мають бути герметично закриті.

2. Речовини рослинного походження повинні бути поміщені в паперові

пакети (коробки), а не пластмасові (так як сировина в такій упаковці схильна до гниття). Якщо вологі, швидкопсувні об'єкти в терміновому порядку доставляються до експертної установи без просушування і консервації, на упаковку наносяться напис: «Не підлягає зберіганню!» «Об'єкти вологі!». Упаковка та вжиті заходи, спрямовані на збереження об'єкта. Експертна установа не має права відмовитися від прийняття вологих, швидкопсувних об'єктів, доставлених на експертизу негайно після їх вилучення. Висування при цьому вимоги про попередню просушуванні рослинної маси, одягу, необґрунтоване, оскільки термінове дослідження забезпечує отримання більш повної інформації, а подальша обробка об'єктів може бути кваліфіковано проведена в експертній установі.

3. Тверді сипучі речовини загортають у щільний папір, щоб у ньому не було пошкоджень, нічого не прокидалося. Також, в якості упаковки використовують склянки, металеву або пластмасову тару.

4. Кожен об'єкт повинен бути поміщений в відповідну упаковку, щоб не відбулося змішування зразків дослідження (наприклад, марихуани і макової соломи; шприців та рослинної маси; зразків рослинної маси, вилученої в різних місцях).

5. Категорично не можна використовувати непрозорі пакети для упаковки шприців з оголеними ін'єкційними голками. Якщо на голках відсутні запобіжні ковпачки, їх необхідно закрити або ватним тампоном, або голку помістити в поршень шприца. Краще використати для упаковки коробку.

Необхідно пам'ятати, що від уважності, акуратності, правильності упаковки об'єктів, відправлених на дослідження, залежать життя і здоров'я експертів. Наркомани хворіють інфекційними захворюваннями а також на СНІД.

6. Всі упаковки мають бути забезпечені пояснювальними текстами, правильно опечатані (неприпустимо використовувати для перев'язування упаковки гумових шпагатів).

Іноді при вилученні наркотичних засобів доводиться стикатися з дуже великими партіями. Деякі слідчі працівники вважають, що відбір зразків речовин, наявних в достатньому обсязі, не вимагає застосування будь-яких спеціальних знань. В результаті відбір зразків носить спрощений характер (наприклад, здійснюється злив верхнього шару рідини без урахування осідання важких фракцій; від маси неоднорідної сипкої речовини відбирається одна проба та інше). Внаслідок цього на експертизу надходять зразки речовин, що не є репрезентативними (представницькими), це призводить до неповноцінних висновків, викликає необхідність додаткового відбору проб, веде до затягування слідства.

Для усунення подібних недоліків при відборі зразків слідчий повинен ширше використовувати допомогу фахівця. За участю останнього здійснюється відбір зразків шляхом вилучення серії проб із декількох точок маси речовин (матеріалу), при цьому процес вилучення докладно описується в протоколі слідчої (розшукової) дії. Рекомендації по відбору зразків різних матеріалів і речовин для криміналістичної експертизи наводяться в спеціальній літературі.

Відбір об'єктів, що мають однакові органолептичні ознаки (зовнішній вигляд, запах). Якщо упаковок (об'єктів) менше 10, то на дослідження беруться всі зразки; якщо від 10 до 100 - відбираються 10 зразків; якщо 100 і більше, то відбирається кількість упаковок (об'єктів), яка дорівнює кореню квадратному від загальної кількості, округляючи до більшого найближчого цілого числа.

Наприклад, є 127 упаковок, слід відібрати 12. Це відноситься як до об'єктів рослинного походження, так і до ампул, таблеток. У супровідному тексті, факт і спосіб відбору зразків необхідно вказувати.